

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ЩОДО ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ

Нерухома історико-культурна спадщина представлена в Україні пам'ятками різних видів, взятими на державний облік та під правовий захист держави. Відповідно до підписаних Україною міжнародних конвенцій, охорона національної історико-культурної спадщини – це обов'язок української держави не лише перед своїми громадянами, а перед світовою спільнотою¹.

На сьогодні під охороною держави знаходиться найбільше пам'яток археології. Значимість археологічних пам'яток як історичного джерела з появою писемності не зменшується, адже писемні джерела фіксують лише деякі аспекти людської діяльності, і без археологічних методів дослідження важко правильно визначити, осмислити певні факти, культурно-історичні процеси, взаємодію різних народів, окреслити певні території давніх етносів конкретного історичного часу.

Питанням, що стосуються охорони пам'яток археології у міжнародних документах приділяли увагу такі науковці, як: В. Акуленко, Н. Гаврилук, О. Грищенко, А. Манаєв, О. Мельничук, В. Мурзін, В. Прибега, О. Принь, Ю. Шемшученко, однак зазначена тема потребує і подальшого дослідження у зв'язку з постійними змінами законодавчої бази, ратифікацією нових міжнародних договорів українською державою.

Відповідно до ч. 1. ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тобто, норми таких міжнародних договорів України повинні мати силу не меншу, ніж закони України, але не силу Конституції України. Згідно із ч. 2. ст. 9 Конституції України, для того, щоб укласти міжнародний договір, який суперечить Конституції України, необхідно внести необхідні зміни до неї².

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені законодавством України, повинні застосовуватися правила міжнародного договору – ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., учасницею якої є Україна³.

Першим міжнародним документом з охорони культурних цінностей став Договір щодо охорони художніх та наукових за-

кладів та історичних пам'яток (Пакт Періха), підписаний у Білому Домі представниками двадцяти однієї американської республіки, 15 квітня 1935 року. Він заклав основи законодавчого забезпечення охорони пам'яток у випадку військового конфлікту на міжнародному рівні⁴.

Крім того, Україна ратифікувала значну кількість міжнародних документів щодо охорони пам'яток, оскільки є учасницею міжнародних організацій, провідними серед яких є UNESCO (Організація Об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури), ICOMOS (Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць), ICCROM (Міжнародний центр досліджень в галузі консервації й реставрації культурних цінностей). Україна є членом цих міжнародних організацій (крім ICCROM) і повинна виконувати чи враховувати (стосовно хартій ICOMOS) їхні рекомендації⁵.

United National Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) є міжнародною міжурядовою організацією, спеціалізованою установою ООН. Офіційно існує з 4 листопада 1946 року, коли набрав чинності її Статут.

Діяльність ЮНЕСКО щодо культурної спадщини зокрема охоплює сфери стосовно збереження та відродження матеріальної і нематеріальної культурної спадщини; сприяння поверненню втрачених культурних цінностей країнам їхнього походження.

Важливою функцією ЮНЕСКО є її нормотворча діяльність (розроблено 22 міжнародні конвенції та багатосторонні договори, а також 34 рекомендації і декларації, що регулюють міжнародну діяльність у сферах освіти, науки, комунікації, обміну та збереженню культурних цінностей).

Україна є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 року. Координацією співпраці національних інституцій з ЮНЕСКО покладено на Національну комісію України у справах ЮНЕСКО – міжвідомчий орган при МЗС України – створену Указом Президента України № 212/96 від 26 березня 1996 р.

У 1992 році з метою заохочення приєднання країн до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятої ЮНЕСКО 1972 р., та більш ефективного її застосування був створений Центр всесвітньої спадщини. Основним завданням Центру є вироблення комплексного підходу до збереження культурної й природної спадщини, що має визначне універсальне значення, відповідно до директив, прий-

нятих Комітетом всесвітньої спадщини та Генеральною асамблеєю країн-учасників конвенції.

З моменту створення Центр всесвітньої спадщини тісно співпрацює із започаткованими на базі Конвенції консультативними органами – ICCROM, ICOMOS, UICN (Міжнародний союз охорони природи і природних багатств), а також з відповідними секторами ЮНЕСКО⁶ [6, 17–21]. Тож пропозиції щодо занесення пам'яток до Списку всесвітньої культурної та природної спадщини подаються відповідними державними органами за участю національних комітетів ICOMOS та UICN; для фахової оцінки запропонованих до Списку пам'яток запрошуються експерти ICOMOS і ICCROM⁷.

Основними міжнародно-правовими документами ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини в цілому та археологічних пам'яток, зокрема, є:

- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.); Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972 р.);
- десять рекомендацій, прийнятих на генеральних конференціях ЮНЕСКО, а саме: Рекомендація щодо міжнародних принципів, які застосовуються при археологічних розкопках (1956 р.), Рекомендація щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (1960 р.), Рекомендація про збереження краси й характеру пейзажів і місцевостей (1962 р.), Рекомендація про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному вивезенню, ввезенню та передачі права власності на культурні цінності (1964 р.), Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт (1968 р.), Рекомендація про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини (1972 р.), Рекомендація про збереження і сучасну роль історичних ансамблів (1976 р.), Рекомендація про міжнародний обмін культурними цінностями (1976 р.), Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей (1978 р.), Рекомендація про охорону та збереження рухомих зображень (1980 р.);

– Декларація про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.), Декларація про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) та інші⁸.

Важливою передумовою вдосконалення методики охорони та реставрації пам'яток на національному рівні є вивчення та впровадження в пам'яткоохоронну практику принципів, узагальнених світовим співтовариством у міжнародних хартіях (ІКОМОС). Надзвичайно важливою у розвитку теорії і практики охорони історико-культурних надбань стала Венеціанська хартія з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, ухвалена в 1964 р. на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів з питань збереження монументальних пам'яток (у 1965 році в Парижі Хартію було схвалено ІКОМОС); до хартій ІКОМОС відноситься і Міжнародна хартія з охорони та використання археологічної спадщини (Лозанська хартія, 1990 р.)⁹.

Україна є членом Ради Європи з 1995 року (Уряд України підписав Рамкову конвенцію 1995 року, Верховна Рада України ратифікувала її у 1997 році). Рада Європи – міжнародна організація, метою діяльності якої є забезпечення основних прав і свобод людини, захист та зміцнення демократії, співробітництво європейських держав; була заснована після промови Вінстона Черчіля в Університеті Цюріху 19 вересня 1946 року незабаром після завершення Другої світової війни.

Серед документів щодо охорони культурної спадщини, прийнятих Радою Європи потрібно назвати Європейську культурну конвенцію (1954 р.), Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини (переглянуту) (1992 р.), Європейську ландшафтну конвенцію (2000 р.), Конвенцію про охорону архітектурної спадщини Європи (1985 р.)¹⁰.

14 травня 1954 року в Гаазі було прийнято Гаазької конвенції із захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (ратифікована УРСР 1957 року)¹¹.

Після двох світових воєн проблема збереження культурних цінностей у випадку збройного конфлікту була першочерговою; ці питання, власне, і були врегульовані Конвенцією; було визначено поняття культурних цінностей у ст. 1 і задекларовано положення щодо їхнього захисту, що включає охорону і повагу (ст. 2–4)¹².

Безпосередньо проблеми збереження пам'яток археології стосується Рекомендація 1956 року, яка визначає принципи

міжнародної регламентації археологічних розкопок. В ній зазначається, що археологічні пам'ятки, їх збереження та дослідження мають значення не лише для держави, на території якої вони знаходяться, а й для всього людства загалом. Визначено головні засади захисту археологічних пам'яток: державний контроль за здійсненням археологічних досліджень, проведення розкопок лише з дозволу спеціальних компетентних установ, відповідальність за збереження матеріальних знахідок та їхню своєчасну реставрацію.

В Рекомендації вказано основні принципи охорони археологічних об'єктів, вимоги щодо наукового забезпечення досліджень та охорони пам'яток. Наголошено на необхідності збереження контрольних ділянок культурного шару чи інших різновидів археологічних пам'яток для майбутніх досліджень досконалішими методами та інструментами. Документ також регламентує міжнародне співробітництво в галузі археологічних досліджень. Зокрема, науковцям гарантується авторське право наукової власності на результати археологічних досліджень, зроблені відкриття. Держави мають вдаватися до санкцій щодо незаконного проведення археологічних досліджень та знищення або пошкодження пам'яток археології, а також недозволеного вивозу археологічних знахідок, виявлених розкопками¹³.

Подальший розвиток міжнародного законодавства з охорони культурних цінностей врегулював і таке важливе питання як ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей.

14 листопада 1970 року в Парижі Генеральна конференція ООН з питань освіти, науки і культури прийняла Конвенцію про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. Конвенцію ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради України № 5396-XI від 10.02.88 (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1988, № 8, ст. 211)¹⁴.

В ст. 5 даної конвенції перераховані функції, які покладаються на національну службу охорони культурної спадщини, пункт d стосується археологічної спадщини: організація контролю за археологічними розкопками, забезпечення збереження "in situ" визначених культурних цінностей та захисту деяких районів, які залишаються для майбутніх археологічних розкопок.

У п. b говориться про те, що учасники даної конвенції зобов'язуються прагнути за допомогою урядових засобів створювати

і розвивати суспільну думку щодо значення культурних цінностей та загрози культурній спадщині, яку представляють крадіжки, таємні розкопки і незаконний вивіз¹⁵.

Особливого значення для збереження і охорони культурних цінностей набуло підписання Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Дану Конвенцію було прийнято в Парижі Генеральною конференцією ООН з питань освіти, науки і культури, що зібралась на свою сімнадцяту сесію 16 листопада 1972 року; ратифіковано указом Президії Верховної Ради України № 6673-XI від 04. 10. 88¹⁶.

Зазначена конвенція розділила “культурну” і “природну” спадщину та зазначила, що сторонам належить визначити й розмежувати різні цінності, які перебувають на їхній території (ст. 1–3), а також передбачила особливості створення і функціонування Комітету всесвітньої спадщини – Міжнародного комітету з охорони всесвітньої та природної спадщини, який своєю діяльністю забезпечує складання списку найвизначніших пам’яток світової культури та списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою¹⁷.

Значення Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини полягає у систематизації міжнародного співробітництва в галузі охорони історико-культурних надбань. Під міжнародною охороною всесвітньої культурної та природної спадщини, зазначається у Конвенції, слід розуміти створення системи міжнародного співробітництва і допомоги для надання державам – сторонам Конвенції підтримки в зусиллях, спрямованих на збереження спадщини. Учасниці Конвенції визнають, що вона належить світовій цивілізації, з метою створення умов колективної охорони пам’яток все міжнародне співтовариство зобов’язане співробітничати. Разом з тим кожна держава має усвідомлювати, що зобов’язання забезпечувати виявлення, охорону, популяризацію культурної та природної спадщини, яка знаходиться на її території, покладається насамперед на неї¹⁸.

Важливе значення саме для правової охорони археологічних пам’яток має Міжнародна хартія з охорони та використання археологічної спадщини (Лозанська хартія, 1990 р.), яка була прийнята в доповнення до Венеціанської хартії. У ній дається визначення археологічної спадщини (археологічна спадщина – це частина матеріальної спадщини, основну інформацію про яку можна отримати археологічними методами. Спадщина

включає всі сліди людського проживання й складається з місць, що фіксують усі прояви діяльності людини, в тому числі із залишених будівель і руїн усіх видів (включаючи підземні й підводні) разом з усім підйомним (культурним) матеріалом); визначається загальна політика охорони археологічної спадщини; декларується втілення принципів розробки планів економічного розвитку з мінімальним впливом на археологічну спадщину; визначаються принципи інвентаризації, польових досліджень, дотримання, консервації, музеєфікації, реконструкції, також важливість підготовки фахівців і міжнародного співробітництва¹⁹.

Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута), Валлетта, 16 січня 1992 року; дата підписання: 2 липня 1998 р.; Ратифіковано Законом № 1369-IV від 10.12.2003 (Відомості Верховної Ради, 2004, № 15, ст. 224) є не менш важливим міжнародним документом з охорони пам'яток археології²⁰.

У цьому документі дається визначення археологічної спадщини (археологічна спадщина включає споруди, архітектурні ансамблі, розбудовані та облаштовані ділянки території, рухомі об'єкти, інші пам'ятки, а також їхній контекст, незалежно від місця розташування на суходолі або під водою (ст. 2)).

Особливо важливими для збереження археологічної спадщини і забезпечення наукового значення археологічних робіт і фізичного її збереження є положення ст. 3–4 даної конвенції, які передбачають застосування процедури видання дозволів на розкопки та інші види археологічної діяльності і здійснення нагляду за ними таким чином, щоб запобігати будь-яким несанкціонованим розкопкам або вилученню об'єктів археологічної спадщини. Важливою умовою здійснення археологічних розкопок і досліджень є їхнє здійснення на наукових засадах та за умови використання у міру можливості неруйнівних методів дослідження; запобігання тому, щоб об'єкти археологічної спадщини розкривалися або залишалися у розкритому вигляді під час або після завершення розкопок без забезпечення їхнього належного збереження, консервації та раціонального використання.

Ст. 3 також задекларовані положення, які передбачають забезпечення того, щоб розкопки та інші потенційно руйнівні роботи здійснювалися лише кваліфікованими, спеціально упов-

новаженими на те особами; запровадження процедури видання попереднього спеціального дозволу, якщо це передбачено внутрішнім законодавством держави, на використання в археологічних дослідженнях детекторів металу та будь-якого іншого обладнання чи методів виявлення археологічних об'єктів.

У ст. 4 зазначеної конвенції говориться про придбання або охорону державними органами за допомогою інших відповідних засобів територій, які мають стати археологічними заповідниками; збереження та підтримання в належному стані археологічної спадщини переважно *in situ*; облаштування належних сховищ археологічних залишків, які були вилучені з місця їхнього розташування²¹.

Європейська ландшафтна конвенція (Флоренція, 20 жовтня 2000 року), ратифікована Законом України № 2831-IV від 07.09.2005 (Відомості Верховної Ради, 2005, № 51, ст. 547), цілями якої є сприяння охороні, регулюванню та плануванню ландшафтів, а також організація співпраці з питань ландшафту, застосовується щодо всієї території Сторін і охоплює природні, сільські, міські та приміські території, разом із землями, внутрішніми водами та морськими акваторіями. Це стосується ландшафтів, які можна вважати винятковими, а також звичайних або занедбаних²².

Безсумнівно важливою для збереження культурних цінностей, що знаходяться під водою є Конвенція про охорону підводної культурної спадщини, яка була прийнята Генеральною конференцією ООН 2 листопада 2001 року, яка зібралася в Парижі (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом України № 164-V (164–16) від 20.09.2006)²³.

Відповідно до конвенції, “підводна культурна спадщина” – це всі сліди людського існування, які мають культурний, історичний або археологічний характер і частково або цілком, періодично або постійно знаходяться під водою протягом не менше 100 років.

Цілі та загальні принципи сформульовані у ст. 2 даної Конвенції²⁴. Оскільки в останні роки інтерес щодо археологічного дослідження підводної культурної спадщини зростає, то очевиднішим стає важливість того, що Україна ратифікувала дану Конвенцію, яка, власне, і врегульовує всі суперечливі моменти щодо визначення підводної культурної спадщини, принципів її дослідження та міжнародного співробітництва.

Правова охорона археологічних пам'яток як предмет наукового дослідження є, безсумнівно, актуальною в наш час. Оскільки аналіз законодавчої бази (міжнародне і українське законодавство), що стосується даної тематики допоможе нам краще зрозуміти проблеми у сфері охорони зазначених пам'яток і внести свої пропозиції щодо їхнього вирішення.

Примітки:

- ¹ Культура в законі: Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / За ред. О. Грищенка. – К.: УЦКД., 1998. – С. 23.
- ² Конституція України (із змінами і доповненнями). – К.: Атака, 2006. – 64 с.
- ³ Міжнародне право в документах / За заг. ред. М.В. Буроменського. – К. – С. 54–61.
- ⁴ Договір про захист художніх і наукових закладів та історичних пам'яток (Пакт Реріха). Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відповід. ред.: Ю.С. Шемшученко, В.І. Акуленко. – К., 1997. – С. 88–101.
- ⁵ Івакін Г., Титова О. Критерії класифікації та оцінювання пам'яток археології // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К., 2007. – С. 141–144.
- ⁶ Принь О.В., Бритюк О.О. Пам'ятки. Земля. Корупція. Досвід та рекомендації щодо антикорупційних і пам'яткоохоронних заходів для правоохоронців. – Луганськ: Янтар, 2008. – С. 17–21.
- ⁷ Прибега Л.В. Конвенції про охорону культурної та природної спадщини – 30 років // Праці Центру пам'яткознавства. – Вип. 4. – К., 2002. – С. 47.
- ⁸ Принь О.В., Бритюк О.О. Вказ. праця... – С. 19–24.
- ⁹ Там само. – С. 108–109.
- ¹⁰ Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. Документів (2-е видання) / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – 596 с.
- ¹¹ Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. // Україна в міжнародно-правових відносинах. – Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відповід. ред.: Ю.С. Шемшученко, В.І. Акуленко. – К., 1997. – С. 457–459.
- ¹² Там само.
- ¹³ Івакін Г., Титова О. Вказ. праця. – С. 144.

- ¹⁴ Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності // *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів* / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – С. 6–15.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини // *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів* / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – С. 21–33.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Прибег Л.В. Україна в контексті міжнародної системи охорони культурної спадщини // *Пам'ятки історії та культури України: Каталог довідник.* – Зошит І. – К., 2005. – С. 103–104.
- ¹⁹ Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів. – К., 2002. С. 78–82.
- ²⁰ Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини // *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів* / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – С. 38–46.
- ²¹ Там само. – С. 40.
- ²² Європейська ландшафтна конвенція // *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів* / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – С. 47–54.
- ²³ Конвенція про охорону підводної культурної спадщини // *Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів (2-е видання)* / Автори-упорядники: Левада М.Є., Пархоменко М.Т., Титова О.М. – К.: ХІК, 2006. – С. 64–83.
- ²⁴ Там само.